

Inhoud

PROLOOG 13

1. GLOIRE 19

Dieudonné – Het fort van Lodewijk – Barricades in Parijs – Zonnekoning – Lodewijk op het slagveld – Piccinino – ‘Je maintiendrai’ – Op zoek naar de tegenstander – Het feest van liefde en wraak

2. WATER EN VUUR 71

Water – Théâtre d’eau – ‘Notre dessin’ – Gloire pur sang – ‘Zijn jeugdige vuur’ – Hertengewei – Mars en contramars – ‘...Ook al lijkt ik kalm’ – Willem trouwt – Lodewijk de Grote

3. THUISFRONT 121

Twee werelden – Een hof in een republiek – Het grootste paleis van Europa – ‘Een koning heeft geen vrienden’ – Gif en passie – Montespan krijgt een rivale – Lodewijks geheime huwelijk

4. FORT FRANKRIJK 175

Veiligheid – ‘In geval van oorlog’ – Jagen – Grenzen – ‘Het grote werk’

5. OOST EN WEST 215

Europa – In Wenen – Tussen familie en ministers – De Gouden Appel – Amsterdam zet de voet dwars

6. GELOOF 257

Grensoverschrijdingen – In de Republiek – Een nieuwe koning van Engeland – Vroomheid in Frankrijk – Vijandige kerken

7. KEERPUNT 295

Huwelijkstherapie – De Zonnekoning onder het mes – Jacobus’ brief en Mary’s antwoord – Een groeiende vloot – Lodewijks zelfverdediging – De Duitse inbreng – Lodewijk valt aan – Herfststormen – Een ‘katholieke wind’ – De landing in Engeland – Asiel

8. EEN NIEUWE OORLOG 345

Frankrijk alleen – Kroon en parlement – De verwoesting van de Palts – Het front in Ierland – De val van Louvois – Het Haagse Congres

9. AAN ELKAAR GEWAAGD 397

Moreel reveil – Leiderschap – Heinsius in bedrijf – ‘U bent te trots!’ – Verraders in Engeland – Hongersnood – Mary’s dood

10. GOD, KONING EN TROON 455

Versailles en Wenen – Onderhandelen over erkenning – Lodewijk en Jacobus – Intriges in Stockholm – Willem en Leopold – Boufflers en Bentinck – Willem en Lodewijk – Winnaars en verliezers – Vrede en oorlog

11. VREDESMAKELAARS 487

Bentinck in Versailles – Lodewijks zelfoverwinning – ‘Er is geen rust hier’ – Het parlement en de buitenlanders – Het testament – Willems ontgoocheling

12. UITGESTREDEN 529

Het jaar 1701 – ‘We are Legion...’ – Lodewijk en God – Epiloog

Verantwoording en dankwoord 559

Noten 561

Literatuur 575

Register 583

Het Europa van Willem & Lodewijk

Proloog

Willem III stierf zoals hij zijn veldslagen had gevoerd: zwijgzaam en ongeduldig. De laatste woorden die zijn rond het bed samengedromde vertrouwelingen hem hadden horen zeggen waren: ‘Je tire vers ma fin’ – ik loop op mijn einde. Al uren keken ze ingespannen naar wat weleens de laatste momenten van hun koning konden zijn. De beproeving van Willems ongeduld duurde evengoed nog een heel etmaal, waarin de koortsaanvallen hem deden kreunen en zijn ademhaling steeds onregelmatiger werd. Aanvankelijk kwam het geborrel van vocht alleen tijdens het uitademen, later ook bij het inademen. Communicatie was niet meer mogelijk, oogcontact nog wel. Iedereen lette op zijn blik, de alertheid die hem ook nu niet leek te verlaten. Willem ontving de laatste sacramenten van de anglicaanse bisschop. Verder lag hij daar, wachtend op zijn laatste nederlaag. Eindelijk, tegen acht uur in de ochtend van 8 maart 1702, stierf hij.

Daarna gingen de doktoren aan het werk, op zoek naar de doods-oorzaak. Op de snijtafel lag een sterk vermagerd lichaam, waarin de ribben en heupbotten tegen het vel spanden, maar waarvan de benen vanaf de voeten tot boven de knieën als ballonnen leken opgeblazen. De zwellingen waren het gevolg van waterzucht. De artsen openden het lichaam en ontdekten een gevorderde staat van verval. Ze stelden vast dat de longen waren verschrompeld en deels in staat van ontbinding verkeerden. Overal troffen ze ontstekingen aan. In het hart en de kransslagader vonden ze ‘sommige vleesachtige stoffen, van het soort welke men poliepen noemt’.¹ In deze ravage was slechts één onderdeel in smetteloze staat, het brein, waarover de heren goedkeurend opmerkten dat het ‘volkomen welgesteld’ was. Aldus werd de stadhouder-koning, tijdens zijn leven voor velen een gesloten oester, na zijn overlijden inwendig tot in alle uithoeken aan onderzoekende bliken prijsgegeven.

Nadat de acht geneesheren hun rondgang hadden voltooid, waren ze verbaasd dat een lichaam met zo’n zwartgeblakerde inboedel toch

nog zo lang had kunnen functioneren. Diegenen die hem beter kenden waren minder verbaasd. In dit innerlijk had Willems vuur huisgehouden, de energie van een verterende wilskracht. Het vlees had te gehoorzamen, want hij, prins Willem III van Oranje, had een opdracht te vervullen. Zijn geest was de baas, zijn breekbare lichaam slechts een van de vele, vele soldaten die onder zijn bevel kwamen te staan.

Winston Churchill heeft ooit gezegd dat Willem III op aarde was gekomen met als enig doel het bestrijden van de dominantie van Frankrijk. Zo was het niet helemaal. Willem lag niet reeds als baby in zijn wiegje te smeulen van haat jegens de Fransen. Hij was al 21 jaar oud, op twee vijfde van zijn leven gevorderd, toen hij tegen zijn roeping aanliep en er bijna over struikelde.

Voordat Lodewijk in 1672 aan het hoofd van een immens leger zijn pad kruiste, roeide Willem nog weinig succesvol in tegen de stroom van de Nederlandse politiek. De aanval van Lodewijk en zijn bondgenoten gaf hem de kans om zijn historische bestemming te bereiken, maar dan moest het hem wel lukken de Republiek uit de klauwen van Lodewijk en zijn bondgenoten te houden.

Dat hem dat is gelukt, heeft de levens van beiden getekend. Voor de prins was het Rampjaar een verlossing, de vervulling van zijn levens-taak en feitelijk zijn politieke geboorte. Tegelijkertijd had zijn succes een hoge prijs. Nooit meer zou Willem zich veilig voelen. Nooit meer was hij klaar met het calculeren van risico's. Nooit meer was hij ontslagen van bange voorgevoelens. Nadat hij die ene kans had gegrepen, bleek dat hij verschrikkelijk veel te verliezen had. Willems innerlijke vuur brandde op een onuitputtelijke voorraad onveiligheid.

Lodewijk XIV was zijn boeman maar ook zijn muze. Zonder de Zonnekoning was Willem III waarschijnlijk een onbekend potentatje gebleven, met het grondgebied van een gemiddelde Duitse keurvorst en een vergelijkbaar leven vol grootspraak en onmacht. Maar het liep anders. Een prins van een kleine republiek ontgroeide het formaat van zijn afkomst dankzij zijn grote vijand. Lodewijk werd de muur waartegen Willem als een klimop uit de schaduw zijn weg omhoog vond. Zijn grote vijand bood houvast, inspireerde hem. De plek waar hij zijn vijandschap opsloeg, werkte als een energiecentrale. Lodewijk als unieke bron van wereldleed. Zonder de Franse koning is het twijfelachtig of Willem ooit koning van Engeland zou zijn geworden.

Lodewijk XIV was een zondagskind. Hij leek geboren om de machtigste koning van Europa te worden. Van alle grote koninkrijken was Frankrijk het meest gecentraliseerd en het meest volkrijk – twee factoren die het land in het Europa van zijn tijd een enorme voorsprong gaven. Lodewijk maakte van nabij mee dat grote binnenlandse spanningen tot bedaren werden gebracht en zijn troon een plek van onbetwist gezag werd. Voor Frankrijk leek eindelijk een periode van stabiliteit aangebroken. Daarbij had hij de troon bestegen op een moment dat de ‘wereldorde’ in Europa een verschuiving doormaakte ten gunste van Frankrijk en die nadelig uitpakte voor zijn traditionele vijanden.

Het leek wel alsof voor deze koning een rode loper was uitgerold die kaarsrecht naar een nieuw tijdperk leidde, waarin alles hem lukte en iedereen naar zijn gunsten dong. Dat was ook het beeld dat hij en zijn omgeving met overgave hooghielden: de Zonnekoning die hof hield in een paleis met zalen vol vioolklanken en dansers, waar de podia de beste toneelstukken te zien gaven en waarvan de tuinen ’s nachts werden verlicht door fakkels en vuurwerk. Lodewijks koningschap werd een glitterend, teatraal en superieur meesterwerk uit het atelier van de barok, dat op vriend en vijand een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitoefende.

De Zonnekoning had echter een schaduwzijde. Ook hij was maar al te goed met onveiligheid bekend. Hij had in zijn jeugd meermalen gevaarlijke situaties meegemaakt en had van zijn opvoeders het besef meegekregen dat Frankrijk was omringd door een machtige vijand. In de buitenlandse politiek werd het streven naar veiligheid een van zijn voornaamste drijfveren. Zijn leven zou steeds meer in het teken komen te staan van het doel zijn koninkrijk om te bouwen tot een ondoordringbare vesting.

De grote tragedie van Lodewijk was dat hij in zijn verlangen naar veiligheid het tegengestelde bereikte. Dat hij met Willem in aanraking kwam, was daarvan misschien wel het meest treffende voorbeeld. Omdat de Nederlanders hem in het bereiken van veiliger grenzen de voet hadden dwarsgezet, viel hij hen aan. De prins van Oranje die in de hitte van die aanval tot ontplooiing kwam, was zodoende voor een groot deel Lodewijks eigen creatie.

Dit boek is een dubbelportret van de twee kemphanen, waarin de aandacht vooral uitgaat naar hun persoonlijke stijl en de wijze waarop

hun ambities op het Europese strijdtoneel steeds sterker op elkaar inwerkten. Tot mijn verrassing ontdekte ik gaandeweg mijn onderzoek dat Willem zich beter liet kennen dan Lodewijk, die als majesteit in zijn brieven onwaarschijnlijk rolvast bleef. Mede daarom heb ik ervoor gekozen de cast uit te breiden met belangrijke mannen en vrouwen uit hun naaste omgeving. Zij werpen vaak een menselijk licht op de hoofdpersonen. Zo'n aanpak biedt tevens zicht op de kwaliteiten van Willem en Lodewijk als collectieve personages, als regeringsleiders wier functioneren werd verrijkt, gehinderd of anderszins beïnvloed door hun hovelingen, vrienden, minnaressen en echtgenoten.

Door hun toedoen raakte Europa verstrikt in een spiraal van dandrang, waarin tijdloze drijfveren als angst en ijdelheid, maar ook waarden als vrijheid, geloof en tolerantie een mechanisme in gang zetten dat niet alleen de betrokken personen, maar ook hun maatschappijen veranderde.

Hun conflict groeide uit tot een vergelijk tussen twee archetypen van macht, met aan de ene kant de absolutistische Zonnekoning met zijn onaantastbare gezagsaanspraak en zijn claim van feilloosheid, en aan de andere kant Willem III als de drager van een ambt die voortdurend moest onderhandelen en wiens slagkracht werd bepaald door overleg en de noodzaak compromissen te sluiten. 'Maar hun ontwikkeling stond niet stil.' Het verhaal van hun strijd zou maar half zo interessant zijn geweest als ze uiteindelijk niet toch op zoek waren gegaan naar een manier om op vreedzame wijze te ontkomen aan de maalstroom van vrees en agressie.

I. Gloire

De zon die mij opvolgt, is de jonge Lodewijk!

Aurora in het Ballet van de Nacht, 23 februari 1653

DIEUDONNÉ

De geboorte van Lodewijk XIV op 5 september 1638 was voor de Fransen aanleiding voor een spontaan volksfeest. In Parijs vulden de straten zich met deinende mensenmassa's die liederen zongen en elkaar felicitaties toeriepen.¹ De Nederlandse rechtsgeleerde Hugo de Groot bevond zich die dagen in de hoofdstad en baande zich met moeite een weg: 'Nooit was een volk door één gebeurtenis tot zo'n vreugde opgetild.'² Wat bijdroeg tot de stemming was de blakende gezondheid van het prinsje. Rode wangen, een donkere bos haar op het hoofd en een aan schrokzucht grenzende eetlust. Omdat het baby Lodewijk niet aan melk mocht ontbreken, kreeg hij twee minnen om hem de borst te geven. Dat er spoedig een derde min nodig was, kwam door zijn twee vlijmscherpe voortandjes. Hugo de Groot las het nieuws en schreef: 'Deze zuigeling bijt zijn minnen aan flarden, buurlanden zullen deze woeste gulzigheid in de toekomst moeten gaan vrezen.'³ Die vrees zou voorlopig beperkt blijven tot de vrouwen aan wier borst het kroonprinsje werd gelegd. Binnen drie maanden was Lodewijk toe aan zijn negende min.

Zelden was een koningskind zo welkom geheten als Lodewijk. Al voor zijn geboorte werd naar hem uitgezien. Een dertienjarige non droomde van het kindje Jezus, dat een voorspoedige bevalling van koningin Anna voorspelde. In 1636 kwam een abdis met een vergelijkbare profetie. Toen Anna twee jaar later zwanger werd, nam Lodewijk XIII het zekere voor het onzekere en riep hij de hulp in van de hemel. Begin 1638 ondertekende hij een document waarmee hij het koninkrijk officieel onder de bescherming plaatste van de moeder van Jezus,

‘de zeer heilige en zeer glorieuze maagd’. Hij kreeg bijval, kloosters overal in Frankrijk rapporteerden dromen en voorzeggingen van een gelukkige bevalling.⁴ Toen Lodewijk eindelijk daadwerkelijk in zijn wieg lag was het alsof een belofte werd ingelost. God ging de wereld weer kloppend maken. Men was zo dankbaar dat men zuigeling Lodewijk de bijnaam ‘Dieudonné’ gaf: door God gegeven.

De uitzinnige vreugde was een uiting van opluchting. Koning Lodewijk XIII en zijn gemalin, koningin Anna van Oostenrijk, hadden tot dan toe in de twintig jaar van hun huwelijk geen levensvatbare kinderen voortgebracht. In het begin was dat nog niet zo verontrustend geweest, maar naarmate de jaren elkaar opvolgden en de wieg leeg bleef begonnen steeds meer mensen zich zorgen te maken. Wat als de koning stierf zonder opvolger? Iedereen wist het antwoord op die vraag. Dan brak er een burger- en godsdienstoorlog uit. Een nieuwe.

Nog vers in het geheugen lag de periode van bijna zeventig jaar (1562-1629), het tijdperk van de Franse godsdienstoorlogen waarin het koninkrijk werd geteisterd door een mengsel van geloofsstrijd en machtsconflict. Koningen vochten tegen familieleden, adellijke krijgsheren vochten vetes uit, katholieken en hugenoten (protestanten) stonden elkaar naar het leven. Frankrijk werd verscheurd door diep wantrouwen en religieus fanatisme. Steden vormden het toneel van spontane lynchpartijen, op het platteland speelden zich beestachtige volksgerichten af. Amper tien jaar voor de geboorte van Lodewijk was die periode afgesloten met een regeling waarvan niemand wist of die stand zou houden. Het uitblijven van een troonopvolger maakte de afschuwelijke herinneringen ieder jaar actueler. Tot het prinsje daadwerkelijk ter wereld was gekomen. Met Lodewijks geboorte vierde men de verlossing van een schrikbeeld.

De Fransen hadden het gezag van de kroon leren waarderen. Het was volgens velen het ontbreken van dat gezag waardoor alle ellende mogelijk was geweest. Er heerste een nostalgie naar stabielere tijden. Men verlangde naar het gezag van mythische figuren als Karel de Grote die op hun onwankelbare troon zaten om te doen waarvoor God ooit de koningen op aarde had gezet: het opwekken van godsvrucht en gezagsgetrouwheid bij de onderdanen. Een koning moest heersen. Een koning belichaamde de eenheid van het koninkrijk en behoedde de staat voor tweedracht. Om dat voor elkaar te krijgen moest hij een